

Петро Рихло,

доктор філологічних наук, професор

Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича,

м. Чернівці

ПАУЛЬ ЦЕЛАН VERSUS МАРТІН ГАЙДЕГґЕР

(Про п'єсу Петера Білеша «Зустріч із химерним»)

Пауль Целан і Мартін Гайдегґер є, мабуть, двома найяскравішими репрезентантами німецького інтелектуального й культурного життя 20 століття. Поет і мислитель, які на багато десятиліть визначили своєю творчістю інтелектуальні горизонти німецького духу, мали, однак, настільки різні біографії та життєві долі, що вони не просто різко контрастують між собою, а можуть вважатися абсолютними полюсами. Буковинський єврей, син замордованих нацистськими катами батьків, в'язень румунського «трудового» табору, самотній вигнанець у Парижі — і захоплений прихильник нацистського режиму, який вітав Гітлера як нового месію, член НСДАП з 1933 р., ректор Фрайбурзького університету, який послідовно проводив у його стінах політику «аризації» (чого варте тільки вигнання з університету свого колишнього вчителя, засновника феноменології Едмунда Гуссерля!) — словом жертва і духовний попутник нацизму. Чи це взагалі можливо, щоб на певному етапі життєві лінії таких антагоністів могли схреститися? Це питання, при всіх своїх кричущих суперечностях, аж ніяк не риторичне, позаяк обидва й справді кілька разів принагідно зустрічалися — у Фрайбурзі та його околицях — і навіть здійснили декілька спроб порозумітися між

собою. Так, наприклад, Гайдегґер який дуже високо цінував вірші Целана, був присутній на його легендарному поетичному читанні в Auditorium maximum Фрайбурзького університету 24 липня 1967 р., на яке тоді зібралось більше тисячі слухачів. Гайдегґер сидів у першому ряду для почесних гостей, особливо обійшовши перед цим центральні книгарні міста й подбавши про те, аби книги Целана були виставлені у вітринах. Але коли перед цим читанням у готелі, де зупинився Целан, відбулася їхня перша очна зустріч, і хтось із ближчого до них обох кола запропонував зробити групове фото, у центрі якого мали б стояти Гайдегґер і Целан, то поет доволі безцеремонно відмовився фотографуватися разом зі знаменитим філософом, хоча відтак вони не раз сиділи за одним столом у спільних знайомих, зокрема у фрайбурзького германіста, професора Гергарта Баумана.

Їхня триваліша зустріч відбулася під час короткої гостини Целана у знаній шварцвальдській хатині філософа в Тодтнауберзі, яку поет відвідав на його запрошення наступного дня після свого поетичного читання, себто 25 липня 1967 р. Ця зустріч задокументована віршем Целана «Тодтнауберг», який згодом увійшов до збірки поета «Світлопримус»:

ТОДТНАУБЕРГ

Арніка, буйність очанки,
пиття із колодязя
з жеребом зірки на ньому,

у
хатині,

занесені в книгу
— чиє ім'я стоїть там
перед моїм? —,
занесені в книгу
рядки про
сподівання, нині,
на мислителя
визвольне
слово
у серці,

лісовий дерен, непротоптаний,
зозулинець, знову зозулинець, подинці,

нестравне, згодом, під час їзди,
чітко,

чоловік, що везе нас,
дослухається,

напів-
сходжена стежка
з колод в мочарах,

вологе,
багато.¹

Вірш проливає деяке світло на їхні складні, суперечливі стосунки. Целан, який був чудовим знавцем ботаніки, описує тут рослини і квіти, які були поширені в цій мочаристій місцевості, примітивний колодязь, увінчаний дерев'яною чотирикутною зіркою (по суті

водозабірник, з металевої труби якого самотоком ллється вода), згадує саму хатину, яка, як це видно з опублікованих фотографій², збудована з рубленого, вже почорнілого дерева. Однак все це тільки зовнішній природний антураж, головне ж у цьому вірші — сподівання на відверту розмову з філософом, очікування його «визвольного слова у серці», себто визнання Гайдеггером своєї історичної вини за колабораціонізм із нацистами. Цього визнання Целан так і не дочекався, — ані під час їхньої розмови, ані з пізнішого листа, надісланого йому Гайдеггером, у якому той стверджує, що вони багато чого один одному «умовчали» й сподівається на наступні зустрічі³. Отож сподівання Целана виявились марними.

Спогади свідків цієї спроби зближення — фрайбурзького германіста Гергарта Баумана⁴ та його тодішнього докторанта Гергарда Ноймана⁵ («чоловік, що везе нас» із вірша) досить промовисті в деяких деталях, проте вони також не передають змісту розмов між поетом і філософом, які відбулися між ними у Тодтнауберзі. Але як насправді могли б протікати ці розмови? В якому напрямку вони могли б розгортатися? Чи можна уявити собі гострі дискусії та суперечки між обома протагоністами? Як би поводити себе обидва партнери, які аргументи вони б знаходили один для одного? Де пролягала б тоді рівнодіюча між двома біографіями, між філософією та поезією? Австрійський письменник Петер Білеш зважився на сміливий експеримент — він прагне відповісти на ці та інші запитання

¹ Пауль Целан. Світлопримус. Поезії. Упор., пер. з нім., післямова та глосарій Петра Рихла. — Чернівці : Книги XXI. — С. 55.

² Axel Gellhaus. „... seit ein Gespräch wir sind...“ Paul Celan bei Martin Heidegger in Todtnauberg. Marbach am Neckar: Deutsche Schillergesellschaft 2002, S. 14 [SPUREN 60].

³ Celan-Handbuch. Leben — Werk — Wirkung. Hrsg. von Markus May, Peter Goßens und Jürgen Lehmann. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler Verlag 2012, S. 271.

⁴ Gerhart Baumann: Erinnerungen an Paul Celan. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1986. — 144 S.

⁵ Gerhard Neumann. Paul Celan. Begegnung. In: Gerhard Neumann. Selbstversuch. Freiburg i.Br. / Berlin/Wien: Rombach Verlag 2018. S. 271–326.

своїм емпатичним, часом майже безбережним діалогом «Зустріч із химерним», у якому гіпотетично реконструюються розмови між Гайдеггером і Целаном.

Письменник вдається при цьому до художніх засобів т. зв. «альтернативної» історії («що було б, якби...»), до іронії і сарказму, пародії і гіперболи. Розмови баланують на межі між взаємним захопленням і відразою, евокацією та провокацією, між філософським диспутом і поетичним заклинанням і час від часу перериваються своєрідними антрактами, паузами, «хвилинами зосередження», коли супротивники більше не можуть виносити один одного або ж виявляються цілковито виснаженими. Так виникають окремі, більш-менш завершені сцени, сповнені інтелектуальної напруги, чорного гумору, гострих звинувачень і несповнених сподівань, які, однак, неспроможні усунути існуючі розбіжності між обома дискутантами.

Своїм «трагічним гротеском» (такий підзаголовок має цей драматичний діалог) Петер Білеш пропонує нам твір, який може стати розкішною духовною насолодою для інте-

лектуальної публіки. В деяких сценах влучно цитуються улюблені обома співбесідниками рядки Гельдерліна, відомі поезії Целана чи філософські постулати давньогрецьких мислителів або ж самого Гайдеггера. Словесні баталії співрозмовників нерідко сповнені невідомого гумору, вбівчої іронії, супроводжуються дотепними словесними іграми, заснованими на пародіюванні життєвих звичок і типових стилістичних рис, притаманних творінням обох персонажів. Оригінал п'єси має солідний обсяг (174 сторінки) і є радше взірцем поширеної в німецькій літературі т. зв. „Lesedrama“ (драма для читання). Для публікації у «Всесвіті» обрано скорочений, підготовлений самим автором для віденського театру «Пігмаліон» варіант, який добре надається для камерної постановки, оскільки не потребує великого акторського ансамблю чи зайвих витрат на декорації і реквізит — в центрі пропонованого дійства стоїть тільки духовна напруга інтелектуального герцю двох геніальних особистостей, політичні й моральні засади яких виявилися діаметрально протилежними, а тому абсолютно несумісними. ■